

Соціальні практики та їхня роль у сучасному суспільстві

Анотація

У статті розглядається феномен соціальних практик і особливості прояву їх у різних сферах життєдіяльності людей. Аналізуються різноманітні методології дослідження соціальних практик у світовій і вітчизняній соціології.

Концептуалізація поняття соціальних практик розглядається в теоріях структуралістського конструктивізму П.Бурдьє, структуралізації Е.Гіденса, етнометодології Г.Гарфінкеля. Як підґрунтя вивчення соціальних практик виокремлено теорії діяльності (в соціологічній інтерпретації — концепції соціальної дії) — М.Вебера і Т.Парсонса, теорії повсякденності Е.Гіденса, І.Гофмана, Е.Гусерля, Т.Лукмана, А.Шюца та ін.).

На підставі діяльнісного підходу виявлено різні форми соціально-культурних практик, не вирізнені з повсякденності й пов'язані зі щоденним людським існуванням. Соціальні практики мають просторово-часову локалізацію і можуть різнитися залежно від історичного періоду, культурних особливостей країни чи регіону, державного устрою, географічного розташування.

Ключові слова: *суспільство, соціальні інститути, соціальні практики, соціальна діяльність, повсякденність, соціальна група, індивід*

Дослідження соціальних практик і особливостей прояву їх у повсякденній життєдіяльності людей актуальне в сучасній соціології. Тлумачення категорії “соціальна практика” в науковій літературі неоднозначне, і перш ніж братися до таких досліджень, необхідно розглянути, яким чином і якими методами можна вивчати світ повсякденності. Мета пропонованої статті — розглянути різноманітні методології дослідження феномену соціальних практик у світовій соціології.

Як самостійний феномен соціальні практики вивчають від другої половини ХХ століття, але інтерес до них має глибоке коріння і наукову традицію в зарубіжній і вітчизняній соціології. Теорію соціальних практик розвивали класики соціології — П.Бергер, П.Бурдьє, М.Вебер, Г.Гарфінкель, Е.Гіденс, І.Гофман, Т.Лукман, Т.Парсонс, А.Шюц та ін. Вони розглядали повсякденне життя як процес, що розгортається у звичних загальновідомих ситуаціях на базі самоочевидних очікувань. Концептуалізації поняття соціальних практик присвячено теорії, розроблені в рамках структуралістського конструктивізму П.Бурдьє, структуралізації Е.Гіденса, етнометодології Г.Гарфінкеля.

У сучасних джерелах феномен соціальних практик описують як: 1) сукупність прийнятих у культурі (традиційних) способів діяльності або дію “за звичкою”, дотримання правила, поведінку, що має ритуальний характер; 2) форму соціальної активності, процес-діяльність, що має перетворювальний соціальний характер; 3) функцію-діяльність, спрямовану на набуття позитивного соціального досвіду й реальної дії в суспільстві; 4) конкретні соціальні інститути (технології реалізації).

Поняття “практика” (з грецької — “дієвий”) визначається як суспільна, чуттєво-предметна діяльність людей, спрямована на пізнання і перетворення світу, створення матеріальних і духовних цінностей. У практичній діяльності людина створює нову реальність — світ людської культури, тобто формує нові штучні умови свого існування. За змістом практика має суспільний характер, тому набула статусу соціально-діяльничого явища. До основних видів практичної діяльності людини відносять:

- матеріальне виробництво;
- соціально-політичну діяльність;
- науковий експеримент.

Оскільки первинним елементом соціальної практики є дія, методологічним підґрунтям вивчення соціальних практик є теорія діяльності (в соціологічній інтерпретації — концепції соціальної дії).

Поняттям діяльності визначається специфіка громадського життя людей, яка полягає в тому, що вони цілеспрямовано перетворюють природну і соціальну дійсність. Діяльність має різноманітні види і форми, носієм діяльності є її суб’єкт, котрий має певну мету перетворення об’єктивної дійсності і здійснює це цілеспрямоване перетворення.

Одним із перших поняття соціальної дії ввів у науковий обіг М.Вебер, який описував його як завжди навмисний комплекс вчинків (дія, що є осмисленою, визначається заздалегідь поставленою метою і має відповідні форми вираження). За передбачуванім індивідом чи групою смислом соціальна дія співвідноситься з дією інших людей (груп) і орієнтується на неї. Найважливішою особливістю соціологічного аналізу є визначення смислів вчинків і суб’єктивного начала. Виходячи з цього, М.Вебер розробив чотири ідеальні типи поведінки: цілераціональна, ціннісно-раціональна, традиційна й афективна, серед яких перші два типи є об’єктом вивчення соціології. У ролі суб’єктів соціальних дій можуть виступати як індивіди, так і соціальні

групи. Суб'єкти у своїх діях орієнтуються на очікування інших суб'єктів і можливі дії у відповідь [Вебер, 1990].

Подальший розвиток ідеї М.Вебера набули у праці Т.Парсонса “Структура соціальної дії”. Акт дії Парсонс розглядав “як одиницю з точки зору певної системи координат” [Парсонс, 2000: с. 94] і виокремив низку чинників його здійснення: актор, мета діяльності, соціальна ситуація і нормативна система (залежить від узвичаєних цінностей і норм). Система дій є структурованим набором одиничних актів. У структурі соціальної дії американський соціолог вирізняв суб'єкт, об'єкт дії, засоби (методи) досягнення мети, результат (відповідна реакція тих, на кого була спрямована дія). Модель системи соціальної дії при цьому включає різноманітні підсистеми:

- соціальну (інтеграція дій індивідів);
- культурну (зразки дій, принципи (правила) вибору цілей, цінностей);
- особистісну (індивідуальні особливості актора);
- органічну (взаємодія актора із середовищем).

Соціальна практика ґрунтовно проаналізована у працях французького соціолога П.Бурдьє. Практика — це все те, що соціальний агент робить сам і з чим він зустрічається у соціальному світі, вона можлива за умови інтеріоризації соціальних структур агентами.

П.Бурдьє вводить категорію габітусу як “системи сталих і змінюваних диспозицій, структуровані структури, схильні функціонувати як структуровані структури, тобто як принципи, що породжують практики та уявлення...” [Бурдьє, 2001: с. 102]. Габітус являє собою найважливіший елемент у формуванні соціальних ідентичностей, функціонує як матриця сприйняття, мислення, практик і здатен оновлюватися з метою соціальної адаптації особистості.

Практика має подвійне підґрунтя: 1) існують об'єктивні структури, що впливають на практики; 2) соціальні агенти можуть впливати на соціальну дійсність через практики, трансформуючи структури.

Зрозуміти, що є габітус, можна тільки за умови співвіднесення соціальних умов, у яких він формувався, із соціальними умовами, у яких він був “приведений у дію”, тобто через практику і в практиці.

Практичні групи створюються шляхом виконання особливого роду функцій, для яких вони мобілізуються, і зберігаються завдяки тому, що постійно підтримуються комплексною роботою (частиною якої є матримоніальні обміни), а також завдяки тому, що “вони ґрунтовані на тій спільності диспозицій (габітус) та інтересів, що формує неподільність матеріального і символічного стану” [Бурдьє, 2001: с. 329].

Закономірним наслідком прогресування поділу практик є виникнення соціально-культурних полів. Поле характеризується: 1) автономією — відносною незалежністю функціонування від зовнішніх примусів; 2) здатністю до перевизначення всіх зовнішніх впливів відповідно до власної логіки; 3) формами взаємодії агентів, чії позиції в полі мають розглядатися лише у взаємних відносинах (капітали, влада, вплив, матеріальний і символічний прибуток тощо) [Соціоанализ, 2001: с. 37–39].

У соціально-філософських теоріях повсякденності (Е.Гіденс, І.Гофман, Е.Гусерль, Т.Лукман, А.Шюц та ін.) дослідники звертаються до тієї сфери соціального буття, що породжує різноманітні “низові” форми соціально-культурних практик, пов’язаних зі щоденним людським існуванням.

За Е.Гусерлем, фундатором ідеї “життєвого світу”, який він іще називав також “світом повсякденності”, суб’єкт живе в наївно-природній безпосередній настанові (культурно-історичній), основа якої — світ досвіду живого діяльного суб’єкта. Суть людства Гусерль убачав у людському бутті, що пов’язує різноманітні покоління людей, об’єднані між собою соціально. Досконалість він описував суто в практичному сенсі, як те, що цілком здатне задовольнити спеціальні практичні інтереси. При цьому Гусерль зазначав, що за наявної постійної зміни інтересів, те, що видається цілком задовільним для одного, для іншого таким не є, причому встановлюється певна межа можливостей. Наприклад, за умов технічного прогресу ідеал досконалості (можливість випрямити пряму, зробити більш рівною площину) невпинно відсувається, завдяки чому людство має відкритий обрій можливого поліпшення.

Реальна практика — це те, що здійснюється в дії чи передбачає емпіричні можливості. Вона складається в тривалому процесі історії і соціалізується на основі звично використовуваних засобів. Скажімо, досягнення культури, що виникають завдяки людській праці; вони об’єктивно пізнавані й використовуються так, що немає сенсу знову експліціювати смисл створення їх (мова, писемність тощо). Речі чуттєво сприйманого світу (Гусерль їх описував так, як вони сприймаються в повсякденному житті й оцінюються як дійсність) вирізняються звичністю, зберігаючись у типових (схожих) обставинах. “Практика — це емпірично сприйманий нами світ, що має загальний емпіричний стиль”. Особливу роль в ідеалізації фізичного світу з невизначених, загальних форм у його просторово-часовій оформленості він відводив математиці, що створила об’єктивний світ у справжньому сенсі слова (нескінченну тотальність ідеальних предметностей, які визначаються методично і для будь-якої людини однозначно). “Нескінченність предметів... що даються лише в невизначених, загальних уявленнях, об’єктивно визначається лише завдяки апріорному всеосяжному методу і є мислимою як посправжньому така, що визначається сама по собі”. Гусерль описував можливість конструювання нескінченності у своєму об’єктивно істинному бутті-самому-по-собі завдяки не просто постульованому, а насправді створеному, відтворюваному методу. Власне, у своєму відомому творі “Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія” німецький соціолог описував соціальні практики як реальний процес, що відображає усталені явища в соціумі на основі відтворюваного методу [Гуссерль, 2004].

Гусерль переважно описував досвід ізольованого суб’єкта, тоді як деякі його послідовники (А.Шюц, П.Бергер, Т.Лукман) розглядали повсякденність як соціальну конструкцію, що формується суспільством у конкретно-історичний період. Об’єкти соціальної практики — різноманітні способи життєдіяльності людей. Ці способи визначають місце великих груп у суспільстві, їхні інтереси й характер взаємодії з іншими соціальними групами.

У структурі повсякденності А.Шюц вирізняє типові ситуації, типові особистості, типові мотиви тощо, котрі репрезентують сукупність культурних моделей, використовуваних повсякденними дієвцями.

Головна форма практики — активна трудова діяльність людей, зорієнтована на перетворення зовнішнього світу. Соціальні практики разом із суспільством проходять історичний шлях розвитку і включені в систему взаємовідносин людей: з одного боку, вони створюються людською діяльністю, з іншого — регулюють цю діяльність.

Різноманітні форми соціальних практик можуть інституціоналізуватися, ставати сталими соціально-нормативними в суспільному житті, інша частина їх залишається за рамками соціальних і культурних норм і формує протестні, контркультурні прояви соціальної активності — революції, війни тощо. Відповідно, соціальні практики можуть сприяти формуванню нових ідентичностей і дають змогу людині гнучко реагувати на соціальні зміни, набуваючи нового досвіду.

На думку англійського соціолога Е.Гіденса, соціальна практика не створюється соціальними акторами, а лише постійно відтворюється ними і має такі властивості, як упорядкованість, наступність і потреба. Соціальні потреби існують у формі причинних чинників і беруть участь у соціальному відтворенні, але тільки якщо вони усвідомлені в цій своїй якості тими, хто залучений у даний процес і діє відповідно до них. Відтворення соціальних практик свідчить про стабільність соціальної системи. "...У контексті інституціонального аналізу, — пише Гіденс, — структуральні властивості розглядаються як постійно відтворювані ознаки соціальних систем". У перебігу соціологічного аналізу фокусом дослідження мають бути "засоби, керуючись якими, актори використовують структуральні властивості в процесі встановлення соціальних відносин" [Гіденс, 2005: с. 392]. Гіденс вважає, що інституціоналізовані властивості середовища взаємодії є методологічно заданими, або передбачуваними, породжуються і відтворюються в процесі людської діяльності.

Тому Гіденс пропонує розглядати соціальну реальність крізь призму відтворюваних соціальних практик. При цьому аналіз стратегічної поведінки, на думку соціолога, має виходити з таких основних принципів: "необхідності уникати спрощених трактувань властивої суб'єктам діяльності здатності пізнавати; науково обґрунтованого підходу до мотивації; інтепретації діалектики контролю" [Гіденс, 2005: с. 393].

Значущою ідеєю Е.Гіденса є ідея дуальності структури, що існує поза часом і простором. Поняття дуальності структури, що становить підґрунтя теорії структурації, пов'язане з багатьма значеннями, приписуваними термінам "умови" і "наслідки" діяльності. Вона (дуальність) виявляється в пам'яті індивідів у вигляді "відбитків" соціальної практики і має властивість регулярно відтворювати набори правил і ресурсів. Завдання дослідника, на думку англійського соціолога, — спробувати зрозуміти, "як практики, підтримувані в даному діапазоні контекстів, вибудовуються в ширші діапазони часу та простору, і вдатися до спроби проаналізувати, як вони співвідносяться з інституціоналізованими практиками" [Гіденс, 2005: с. 404]. Перехід від аналізу стратегічної поведінки до дослідження дуальності структу-

ри, відповідно до Гіденса, може здійснюватися в такий спосіб у певному напрямі, схематично поданому на рисунку (інституціональний аналіз здійснюється у зворотному напрямі — на рисунку стрілка, спрямована вгору).

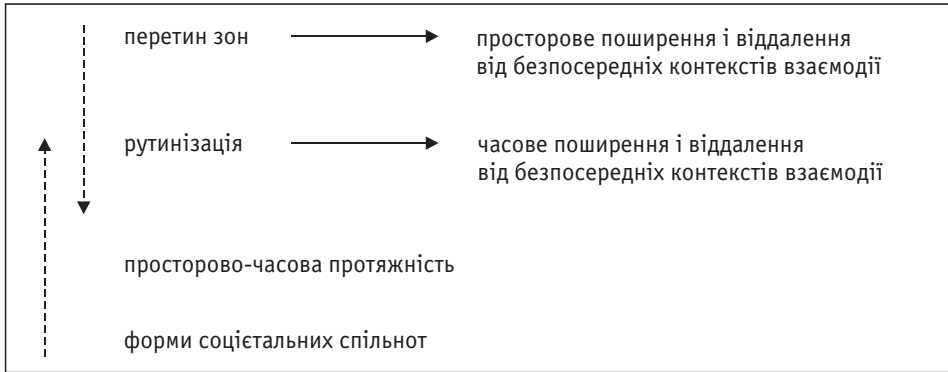

Рис. Схема дослідження дуальності структури Е.Гіденса

Зсув акцентів і відхід від аналізу ситуативних дій стратегічно позиціонованих акторів передбачає вивчення:

- 1) зв'язків, що існують між регіоналізацією контекстів їхньої діяльності та ширшими формами регіоналізації;
- 2) стабільності їхніх дій у часі — якою мірою вони відтворюють узвичаєні й освячені часом практики чи аспекти практик;
- 3) форм просторово-часової протяжності, що пов'язують аналізовані відносини та дії з особливостями і властивостями суспільств як таких або з інтросоцієтальними системами [Гидденс, 2005: с. 405].

Соціальні практики мають просторово-часову локалізацію і можуть різнитися залежно від історичного періоду, культурних особливостей країни або регіону, державного устрою, географічного розташування. Індивід упродовж свого життя може використовувати як формальні, так і неформальні соціальні практики в рамках одного інституту, соціальних статусів і ролей. Практики в цьому разі — це окремі соціальні утворення, що визначають умови існування соціальних інститутів і дають змогу відтворюватися їм за нових умов. Наприклад, соціальний інститут релігії, що має конкретну форму відтворення — релігійні практики — всю сукупність дій, здійснюваних людьми у зв'язку з їхніми віруваннями, релігійною самосвідомістю, досвідом і взаємодією з релігією. Побут вірян різних конфесій і функціонування різноманітних релігійних культур відображають не декларативний, а практичний бік релігії, що вможлиблює з'ясування реальної картини релігійного життя сучасних суспільств. На ці методологічні особливості вивчення звертають увагу російський і французький дослідники — А.Агаджанян і К.Руселе, на думку котрих “у дослідженнях сучасних релігій і релігійності в Росії є певна вада. У цих дослідженнях переважає аналіз інститутів і норм, а також їх правового регулювання і політичних імплікацій, але в них бракує живого, конкретного, безпосереднього матеріалу, вивчення *lived*

religion, religion vecue” [Религиозные практики, 2006: с. 5]. Відповідно, найважливіші типи релігійності — мотивації її носіїв, їхні реакції на нові й мінливі суспільні умови, те, як релігія вмонтована в структуру суспільних відносин та інші аспекти, пропонується вивчати ретельніше — з позицій мікросоціології й антропології. Звідси сфокусованість російських дослідників на релігійних практиках на повсякденному рівні.

Релігійні практики у сфері повсякденності активно досліджуються російськими і білоруськими вченими, такими як В.Бобровніков, Б.Дубін, А.Львов, М.Мітрохін, С.Мишепуд, Л.Новікова, А.Панченко, К.Сергазіна, О.Сибірева, П.Чистяков та ін.

Релігійні практики визначають і зі статичної позиції — як усю сукупність інтерпретацій і дій індивідів, пов'язаних з релігією, і з динамічної, складнішої — як явище, протилежне жорсткій і встановленій системі релігійних текстів, норм і інститутів, — “герменевтичний процес” переосмислення та коригування. А.Агаджанян і К.Руселе наголошують, що релігійні практики не слід змішувати з усією сукупністю різноманітних соціально-культурних практик, в яких відсутня усвідомлена релігійність суб'єктів дії. Динамічний характер “практик” дає можливість відмовитися від розуміння їх як механічної похідної від нормативних текстів і інститутів [Религиозные практики, 2006].

Релігійні практики розглядають також у рамках народної релігії або народної релігійності, що протиставляється елітарній релігії — берегині чистоти норми, за яку несуть відповідальність офіційні або канонічні інститути. Народна релігія описується як простір експериментів, де нормативне стикається з емотивним, і характеризується високою емоційністю і драматизмом, а також домінуванням релігійності жінок.

Релігійні практики, по-перше, включають обряди (ритуали) — реально здійснювані дії, що мають відмітні риси в рамках певної конфесії; по-друге, можуть означати діяльність, позбавлену чіткої повторюваності, проте сповнену релігійного смислу (читання релігійної літератури, відвідування святих місць, лекцій з релігійної тематики тощо). Тому поняття “релігійні практики” ширше за поняття “обрядова діяльність”, однак релігійні практики відрізняються від інших форм соціальних практик наявністю релігійної заданості.

Методика вимірювання релігійності в сучасній соціології ґрунтується на виявленні основних показників включеності індивідів у релігійну практику. Американські соціологи Ч.Глок і Р.Старк пропонують досліджувати релігійність на основі вивчення:

- релігійного досвіду;
- релігійної віри;
- особливостей культу;
- знання релігії;
- впливу релігійних мотивів на поведінку індивідів.

Російські вчені-релігієзнавці — Н.Баскакова, В.Веремчук, Р.Лункін, М.Мчедлов, С.Філатов, В.Чеснокова, І.Яблоков та ін. — як основні критерії релігійності виокремлюють:

- зміст і рівень релігійної свідомості індивідів (релігійні уявлення, інтенсивність віри, інформованість щодо віровчення);
- релігійну поведінку (справляння обрядів, участь в діяльності релігійних організацій) через фіксацію культових і позакультових дій.

Не менш важливим видається вивчення питання стосовно ролі релігійної самоідентифікації в структурі релігійності. Релігійна самоідентифікація — це певна світоглядна й ідеологічна позиція, що дає підстави індивідам відносити себе до певної конфесії з огляду на культурні традиції чи світоглядний вибір. Разом із тим релігійна самоідентифікація не завжди передбачає дотримання індивідами відповідних релігійних практик і встановлених норм і правил у рамках конкретної релігії. Про це свідчать результати соціологічного моніторингу, проведеного Інститутом соціології НАН Білорусі у 2012 році ($N = 2107$).

Більшість населення Білорусі (94,7%) відносить себе до однієї з конфесій: православ'я — 83,9%, католицизму — 7,6%, протестантизму — 0,5%, християнства загалом — 1,9%, ісламу — 0,2%, юдаїзму — 0,2%; інші варіанти відповідей — 0,4%. Не вважають себе прихильниками релігій 4,8% учасників опитування, не дали відповіді 0,5%. У трійці лідерів — православні, католики, а також особи, які не належать до жодних релігійних об'єднань. Попри те, що багато людей ідентифікують себе з певними релігійними поглядами і вченнями, отримані дані свідчать про пасивну участь більшості опитаних у культовій практиці. Так, на запитання анкети “Як часто Ви берете участь у релігійних обрядах?” лишень 1,3% респондентів відповіли, що беруть участь в обрядовій практиці щодня, 4,6% — щотижня, 6,9% — один-два рази на місяць, 28,7% — кілька разів на рік, 27,5% — один-два рази на рік. Частка осіб, які обрали варіант відповіді “ніколи”, становила 17,0%, вагалися відповісти на запитання 13,2%.

Примітно, що аналогічна ситуація характерна не лише для Білорусі, а й для Росії, а також для інших країн. За даними відділу соціально-політичних досліджень “Левада-Центр”, що досліджує роль Руської православної церкви (РПЦ) в житті російського суспільства, за частотою відвідувань храмів і включеності в життя церкви Росія посідає останнє, 15-те місце серед досліджуваних країн. Так, у ФРН, Словаччині, Болгарії не залучені до діяльності церкви (крім участі у службах) 20% вірян, у США та Швеції — 30%, у Франції — 40%, у Великій Британії та Польщі — 45%. Раз на місяць відвідують церкву 35% віруючих у США і Словаччині, 30% — у ФРН, кожен четвертий із віруючих — у Болгарії та Швеції, а в Росії — тільки 3% [Редичкина, 2012].

Релігійні практики можуть виступати як явище (всередині певного релігійного комплексу), що протиставляється жорсткій регламентації текстів і підлягає прикладному коригуванню і відтворенню в новій інтерпретації з боку суб'єктів практики. Зокрема, це стосується молитовної практики, що має відмітні риси в рамках однієї зі світових релігій — християнства — у таких його напрямках, як православ'я і протестантизм. Відмінності виявляються у формі зовнішнього та усного (молитва) вираження свого звернення до Бога. Зовнішнє вираження виявляється в тому, що православні християни під час молитви застосовують хресний знак, поклони, ко-

лінопреклоніння, священники здіймають руки. У протестантизмі застосовують спеціальні молитовні пози: опущена голова, заплющені очі, складені долоня до долоні руки.

Словесна молитва у православ'ї та католицизмі являє собою усне звернення до Бога у формі розроблених і освячених церквою словесних формулювань (після прочитування тексту молитви віруючий може додати свої прохання і прославляння). У протестантизмі форма молитви і порядок вимовляння слів у тексті є другорядними. Кожна служба — це творчий виступ пастора перед парафіянами, в якому поряд зі зверненням до Бога нерідко порушують важливі соціальні проблеми. Смысл нормативних текстів опосередкований практикою і тому нескінченно варіює. Протестантська молитва має форму імпровізації, позаяк, згідно з ученням, має сприяти самовираженню особистості й наголошувати інтимність звернення до Всевишнього. Водночас молитися потрібно чітко і ясно, не перевантажувати своє звернення проханнями й егоїстичними помислами.

Незалежно від того, в якому напрямі й у якій формі віруючий виражає свої почуття, молитовна й обрядова практики сприяють формуванню релігійної самосвідомості, закріпленню відповідних релігійних уявлень і зміцненню віри.

Крім релігійних практик можна виокремити інші форми соціальних практик: освітні, наукові, повсякденні, кожна з яких підрозділяється на різні підвиди. Наприклад, соціальна практика у сфері освіти й молодіжної політики широко використовує соціальне проектування — технологію, що являє собою конструктивну, творчу діяльність, спрямовану на соціальне виховання в освітніх закладах. До цього типу соціальних практик відносять також різноманітні види соціальної роботи й іншої діяльності.

До наукових соціальних практик належать дослідження, спрямовані на розв'язання соціально-практичних проблем, зорієнтовані на практичне застосування знань, здобутих у фундаментальних науках: прикладна статистика, прикладна інформатика тощо.

До повсякденних соціальних практик належить діяльність людей у рамках різноманітних інститутів чи організацій. Повсякденність є структурним компонентом людського досвіду, але повсякденні практики не виступають у формі проектів або програм. Це те, що можна обмежити, але чого не уникнути цілком. Навколишні об'єкти і дійсність можуть сприйматися як даність, але не ідеал. При цьому повсякденні практики відображають основні способи соціального й побутового існування в даній культурі й у даний період. Повсякденні практики виступають певним знанням про те, як треба чинити для досягнення певних цілей у конкретній ситуації. Так, людина засвоює й відтворює стереотипи, норми і схеми поведінки в соціумі. Тут повсякденні практики можуть диференціюватися на різноманітні види: практика зі створення і підтримання певного образу, практика дружби, практика управління (нормативна модель бюрократії) тощо.

Таким чином, соціальні практики — це сукупність дій і взаємодій індивідів, груп, спільнот і організацій; вони забезпечують стабільне функціонування соціальних інститутів і характеризуються масовістю, відтворюваністю, усталеністю і нормативністю.

У сучасному суспільстві типові форми соціально-культурних практик видозмінюються, сповнюються новим змістом, сприяють формуванню нових ідентичностей, що дає змогу індивідам гнучко реагувати на соціальні зміни і відкриватися новому соціальному досвіду.

Джерела

Бурдьє П. Практический смысл / П.Бурдьє; пер. с фр. А.Т.Бикбова [и др.]; общ. ред. и послесл. Н.А.Шматко. — СПб., 2001. — 562 с.

Вебер М. Основные социологические понятия / М.Вебер // Избранные произведения. — М., 1990. — 808 с.

Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации / Э.Гидденс. — М., 2005. — 528 с.

Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология / Э.Гуссерль; пер. с нем. Д.В.Скляднева. — СПб., 2004. — 398 с.

Парсонс Т. Структура социального действия / Т.Парсонс // О структуре социального действия. — М., 2000. — 800 с.

Редичкина О. Отношение к вере аналогично отношению к государству [Электронный ресурс] / О.Редичкина // Деловой журнал РБК. — 2012. — Режим доступа: <http://magazine.rbc.ru/2012/08/20/trends/562949984506862.shtml>.

Религиозные практики в современной России : Сб. научных трудов; сост. А.Агаджаян, К.Русселе. — М., 2006. — 640 с.

Социоанализ Пьера Бурдьє // Альманах российско-французского центра социологии и филологии Ин-та социологии РАН / Отв. ред. Н.А. Шматко. — М.; СПб., 2001. — 304 с.